

ONDERBROKEN OM TE GEDENKEN

De sabbat als herdenking van het levensgeschenk

Eddy L Maertens

Wanneer we aan de sabbat denken, denken we al snel aan rust: een dag waarop we stoppen met werken. Maar wie de scheppingsverhalen en de sabbatsgeboden van dichtbij leest, ontdekt iets anders. De sabbat is niet in de eerste plaats een pauze van vermoeidheid maar een onderbreking om te gedenken - samen met de Schepper, samen met heel het huis van YHWH.

Een dag zonder einde

Elke scheppingsdag in Genesis 1 wordt afgesloten met een vaste formule: *“toen was het avond geweest en het was morgen geweest: de ... dag”*. Voor de zevende dag ontbreekt die afsluiting. Genesis 2: 1 - 3 vertelt dat God op de zevende dag rustte van al Zijn werk en dat Hij die dag zegende en heiligde - maar nergens lezen we *“en het was avond geweest en het was morgen geweest: de zevende dag”*. De zes werkdagen worden elk afgesloten en losgelaten. De zevende dag wordt geopend en niet meer gesloten.

Opvallend is ook wie op die dag mee rust. De mens wordt pas op de zesde dag geschapen - als laatste, als kroon op het werk. Zijn allereerste volledige dag op aarde is meteen de zevende, de sabbat. Hij kan dus onmogelijk uitrusten van vermoeidheid: hij heeft nog geen hand uitgestoken, nog geen akker bewerkt, nog geen dier een naam gegeven buiten wat in Genesis 2 al voorafging. Wat de mens op die eerste sabbat doet, is dan ook geen rust ná arbeid maar een instappen in een rust die God hem al aanbiedt nog vóór hij ook maar iets gepresteerd heeft. De sabbat gaat dus, letterlijk vanaf het eerste mensenleven, aan de arbeid vooraf - niet andersom. Rust en gedenken zijn zo geen beloning voor wie hard gewerkt heeft maar een geschenk waarmee het mensenleven zelf begint.

Ik lees dit niet als toeval maar als een aanwijzing dat de zevende dag model staat voor iets blijvends: een levenslang vertoeven onder de bescherming en majesteit van God, waarvan de wekelijkse sabbat telkens opnieuw een herinnering en herbeleving is. Niet de kalenderdag zelf duurt eeuwig - wel wat die dag betekent: het besef van geschonken leven onder Gods bescherming.

Het sabbatsgebod in Exodus 20: gedenken van de schepping

Exodus 20: 8 - 11 verankert het sabbatsgebod in de schepping:

“Maar de zevende dag is de sabbat des HEEREN uws Gods; dan zult gij geen werk doen, gij, noch uw zoon, noch uw dochter, noch uw dienstknecht, noch uw dienstmaagd, noch uw vee, noch uw vreemdeling, die in uw poorten is; want in zes dagen heeft de HEERE den hemel en de aarde gemaakt, de zee en al wat daarin is en Hij rustte ten zevenden dage; daarom zegende de HEERE den sabbatdag en heiligde den zelve”¹.

¹ Bijbelcitaten volgens de Statenvertaling, tenzij anders vermeld.

Opvallend is wie hier wordt opgesomd: zoon, dochter, knecht, dienstmaagd, vee, vreemdeling. Dit is een stijlfiguur die het geheel aanduidt door de uitersten te noemen. Datzelfde stijlmiddel keert terug in vers 11, ditmaal toegepast op de schepping: *“hemel en aarde, de zee en al wat daarin is”*. De opsomming van het huishouden en de opsomming van de kosmos delen dezelfde retorische vorm: eerst het geheel van wie onder één dak leeft, dan het geheel van wat God gemaakt heeft. Dat het huishouden zo de scheppingsorde weerspiegelt - mens en dier, eigen volk en vreemdeling - is een eigen lezing van dit parallellisme, geen vaststaand gegeven van de tekst zelf.

“Geen werk doen” wordt vaak gelezen als: stoppen met de dagelijkse inspanningen om uit te rusten. Maar wat God op de zevende dag doet, is niet passief uitrusten van vermoeidheid - God kent geen vermoeidheid. God onderbreekt Zijn scheppend handelen om samen met Zijn schepping het geschenken leven te overdenken en te beleven. Zo gelezen is het sabbatsgebod geen verbod op inspanning maar een uitnodiging: onderbreek je bezigheid, zoals God deed, om samen met wie bij je hoort - kind, knecht, dier, vreemdeling - het geschenk van het beschermend bestaan onder Gods majesteit te gedenken. Dit is precies het onderscheid tussen leven náar een voorschrift en het voorschrift beleven: de sabbat als wet nageleefd is een verplichting; de sabbat als gedachtenis beleefd is een viering.

Het sabbatsgebod in Deuteronomium 5: gedenken van de bevrijding

Wanneer Mozes de Tien Woorden een tweede keer voorhoudt, in Deuteronomium 5: 12 - 15, motiveert hij de sabbat niet met de schepping maar met de uittocht:

“En gedenk, dat gij een dienstknecht in Egypteland geweest zijt en dat de HEERE, uw God, u vandaar uitgeleid heeft door een sterke hand en uitgestrekte arm; daarom heeft u de HEERE, uw God, geboden, dat gij den sabbatdag houden zoudt”.

Deze twee motiveringen - schepping in Exodus, bevrijding in Deuteronomium - spreken elkaar niet tegen, ze vullen elkaar aan. De uittocht uit Egypte was niet alleen een bevrijding uit fysieke dwangarbeid maar evenzeer een bevrijding uit de geestelijke slavernij van het Egyptische veelgodendom, waaronder Israël vierhonderd jaar had geleefd. Jozua houdt het volk dit later nog voor: hun vaders dienden andere goden, ook in Egypte (Jozua 24: 14). En Ezechiël verwijt Israël dat het zich, ook al ver vóór de uittocht, niet had losgemaakt van de afgoden van Egypte (Ezechiël 20: 7 - 8). De sabbat gedenkt dan een dubbele bevrijding: bevrijd van de dwang om te presteren (schepping) en bevrijd van de dwang om afgoden te dienen (uittocht). Beide bevrijdingen komen samen in één en hetzelfde gebaar: het onderbreken van het werk om te gedenken wie de ware Bevrijder en Schepper is.

Gezag versus autonomie: mag je gebruikmaken van wie de sabbat niet houdt?

De opsomming in Exodus 20: 10 - zoon, dochter, knecht, dienstmaagd, vee, vreemdeling - beschrijft wie onder gezag valt: het eigen huishouden maar ook de vreemdeling die onder het gezag van de gemeenschap staat. Het gebod verbiedt dus iets heel specifiek: dat je wie onder dat gezag staat, op deze dag laat werken. Niet omdat jijzelf daardoor zou kunnen rusten maar omdat ook zij de kans moeten krijgen om samen met jou de Schepper op deze dag te eren. Het gaat niet over de vrije keuze van een derde die, buiten dat gezag om, zelf beslist om op sabbat te werken.

Jezus brengt de sabbatsvraag telkens terug naar de bedoeling van het gebod, niet naar een uitbreiding van wat wel of niet mag. Twee voorbeelden tonen dat. Wanneer Zijn discipelen ervan beschuldigd

worden aren te plukken op sabbat, antwoordt Hij: “*De sabbat is gemaakt om de mens en niet de mens om de sabbat*”. En wanneer Hij op sabbat geneest, redeneert Hij met een nog sterker argument: als iemand zijn os of ezel op sabbat uit een put redt, hoeveel te meer geldt die zorg dan wel niet voor een mens (Mattheüs 12: 1 - 14).

Beide voorbeelden wijzen dezelfde kant op: niet toetsen aan een lijst van geboden en verboden maar aan de bedoeling van het gebod zelf.

Vertaald naar de oorspronkelijke vraag - mag je gebruikmaken van wie de sabbat niet houdt? - levert dat geen nieuwe verbodsregel op maar een gewetenskwestie. Er is namelijk een wezenlijk verschil tussen twee situaties:

Iemand die onder jouw gezag staat laten werken, ontnemt hem juist de gelegenheid om samen met jou de Schepper te eren: het gedenken zou dan net ten koste gaan van wie erbij hoort.

Gebruikmaken van een dienst die een ander - uit vrije keuze, buiten jouw gezag om - toch al op sabbat aanbiedt, is een andere zaak. Daar maak je niemand tot last.

Sommige vrijgevochten sabbatsvierders - ook predikanten onder hen - zien daar dan ook geen bezwaar in: wie zelf beslist om op sabbat te werken, wordt door hun gebruik van die dienst niet gedwongen, dus valt er weinig op aan te merken. Toch verdient die conclusie een preciezere toets en daarvoor is het beginsel van Leviticus 19: 14 relevant: “*Gij zult voor een dove niet vloeken, noch voor het aangezicht des blinden een aanstoot zetten*”. Dat gebod verbiedt om moedwillig misbruik te maken van een kwetsbaarheid die de ander zelf niet kan controleren - de blinde ziet het obstakel niet aankomen. Paulus trekt dat principe door naar de vrijheid van geweten: wie weet dat afgodenvlees op zich onschuldig is, mag ervan eten maar niet als dat een ander met een zwakker geweten verleidt tot iets wat tegen diens eigen overtuiging ingaat (Romeinen 14: 13 - 21, vgl. 1 Korinthiërs 8: 9 - 13). Bij het sabbatsgebruik gaat het niet anders: wie enkel gebruikmaakt van een dienst die een ander toch al, uit eigen vrije keuze, aanbiedt, zet geen aanstoot - de keuze was er al vóór jij ervan gebruikmaakte. De vraag wordt dan: zoek ik dit actief op of maak ik enkel gebruik van wat er toch al is?

Dat is precies dezelfde beweging als het onderscheid tussen leven naar en beleven van Gods Woord. Leven naar Gods Woord betekent dat je de Schrift ziet als een extern wetboek waaraan je door eigen kracht en “*werken*” moet voldoen. Dit leidt altijd tot faalangst: een misstap voelt als een juridische ramp en je reageert zoals Adam en Eva - je verbergt je in de struiken uit schaamte en angst voor straf. Het beleven van Gods Woord schenkt daarentegen inzicht en rust: je doet het goede niet omdat het móét maar omdat je begrijpt waarom Gods maatstaven goed en levenskrachtig zijn. Een misstap is hier geen juridisch faillissement maar een leermoment in Gods school. Niet een lijst van wat wel of niet mag maar de vraag naar de bedoeling - het samen eren van de Schepper en de ander niet tot last zijn - is dan de toetssteen.

Wat hier geldt voor één concrete handeling, geldt uiteindelijk voor een heel leven: niet de vraag wát precies toegestaan is maar wát het gedenken zelf dient. Diezelfde vraag keert terug - niet meer toegespitst op een aangelegenheid maar op de sabbat als geheel.

De sabbat als een levenslang gedenken

De sabbat is dus meer dan een dag in de week. Het is een terugkerend moment waarop het huis van YHWH - groot en klein, vrije en dienstknecht - samen stilstaat bij wat nooit is opgehouden: het geschenk van het leven onder Gods bescherming en de bevrijding uit alle vormen van dwang en afgoderij.

Daarmee komen we terug bij wat aan het begin opviel: van de zevende scheppingsdag wordt nergens gezegd dat het *“avond werd en morgen”* - die dag sluit niet af. De zes werkdagen worden telkens afgerond en losgelaten; de zevende dag blijft open staan. Dat is geen toevallig detail maar de sleutel tot wat de sabbat wil zijn. Wat op de zevende dag begon, is niet een periode die voorbijging en waarnaar je wekelijks even terugkeert zoals je een oude foto bekijkt. Het is een werkelijkheid die is blijven duren: het leven zelf, geschonken en beschermd, ononderbroken - ook wanneer wij het niet gedenken.

Wat hier over de zevende scheppingsdag opvalt, wordt eeuwen later opnieuw opgepakt. De schrijver van de Hebreeënbrief spreekt over een rust die *“overgebleven is voor het volk van God”* (Hebreeën 4: 9) - een sabbatsrust die, anders dan de wekelijkse kalenderdag, nog steeds openstaat om binnengegaan te worden (Hebreeën 4: 10 - 11). Wat in Genesis 2 als een ongesloten scheppingsdag begon, wordt daar met zoveel woorden een blijvende werkelijkheid genoemd. Deze lezing spreekt de exegese hierboven niet tegen maar bevestigt ze vanuit het Hernieuwd Verbond.

De wekelijkse sabbat onderbreekt daarom niet iets dat op zichzelf al af en gesloten is. Ze onderbreekt ons - ons werken, ons jagen, onze gewoonte om het leven als vanzelfsprekend te nemen - om ons opnieuw binnen te brengen in wat al die tijd al openstond. Zo bezien is de sabbat niet één dag uit zeven waarop we ons het geschenk even herinneren om de overige zes dagen weer te vergeten. Ze is de wekelijkse herbeleving van een gedenken dat eigenlijk nooit zou mogen stoppen: een leven lang beseffen dat je bestaat onder de bescherming van de Schepper en bevrijd bent uit elke vorm van dwang. De kalenderdag sluit, zoals alle dagen, met avond en morgen. Maar wat ze viert, doet dat niet - net zoals de zevende scheppingsdag zelf geen avond kende.

Voor wie dit leest zonder Israëls sabbatsgebod te houden, verandert dat niet wezenlijk. De vraag die overblijft is dezelfde voor ieder mens: onderbreek ik ooit mijn eigen bezigheid om stil te staan bij het geschenk van mijn bestaan - of laat ik dat besef ondergaan in de dagelijkse drukte, alsof het leven iets was dat ik mezelf gaf? De sabbat is daarmee niet in de eerste plaats een gebod dat wacht op gehoorzaamheid maar een uitnodiging die wacht op herkenning: gedenken wat nooit is opgehouden.

